

УДК 811

Я. Я. Іваноў

Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова

**АСНОЎНЫЯ НАПРАМКІ ВЫВУЧЭННЯ АФАРЫЗМА
(ЭМПІРЫЧНЫ І ТЭАРЭТЫЧНЫ АСПЕКТЫ)**

Вызначэнне эмпірычных, протанавуковых і тэарэтычных (уласна навуковых) уяўленняў аб афарызме адыгрывае найважнейшую ролю ў развіцці афарыстыкі як асобнага адгалінавання ведаў. У артыкуле прадстаўлены агляд развіцця інтэрпрэтацый афарызма ў еўрапейскім філасофскім, літаратурным, фальклорным і навуковым працэсах на працягу апошніх больш чым двух з паловай тысячагоддзяў.

Мэта даследавання – акрэсліць асноўныя напрамкі вывучэння афарызма ў эмпірычным і тэарэтычным аспектах ад протанавуковых ведаў да ўласна навуковага асэнсавання.

У выніку даследавання ўстаноўлена, што эмпірычныя разуменні не толькі акрэслілі развіццё протанавуковых напрамкаў вывучэння, але і прадвызначылі фармаванне ўласна навуковага асэнсавання афарызма. Тэарэтычны аспект вывучэння афарызма размяжоўваецца на чатыры асноўныя падыходы: літаратуразнаўчы, філасофска-навуковы, фалькларыстычны, мовазнаўчы. Найбольш значным у дыяхранічнай перспектыве з’яўляецца філасофска-навуковы падыход, у сінхранічным плане – літаратуразнаўчы, у аналітычным ракурсе – фалькларыстычны, у сінтэтычнай праекцыі – лінгвістычны падыход. Менавіта моўная прырода афарызма аб’ядноўвае ўсе астатнія навуковыя падыходы, паколькі грунтуецца на яго разуменні як аднафразавога тэксту з абагульненым зместам, што актуальна ў межах і філасофіі, і літаратуры, і ў фальклору, і ў маўленчай практыцы.

Даследаванне выканана ў межах НДР «Беларуская фразеалогія, парэміялогія, моўная афарыстыка ў кантэксце еўрапейскіх моў і культур (сінхранічны і дыяхранічны аспекты)» (ДР № 20211335) Дзяржаўнай праграмы навуковых даследаванняў 2021–2025 гг.

Ключавыя словы: афарызм, эмпірычны аспект, тэарэтычны аспект, філасофія, навука, літаратуразнаўства, фалькларыстыка, мовазнаўства.

Для цытавання: Іваноў Я. Я. Асноўныя напрамкі вывучэння афарызма (эмпірычны і тэарэтычны аспекты) // Труды БГТУ. Сер. 4, Принт- и медиатеchnологии. 2024. № 2 (285). С. 116–127.

DOI: 10.52065/2520-6729-2024-285-16.

Ya. Ya. Ivanou

Mogilev State A. Kuleshov University

**MAIN DIRECTIONS OF APHORISM RESEARCH
(EMPIRICAL AND THEORETICAL ASPECTS)**

The definition of empirical, proto-scientific and theoretical (properly scientific) ideas about aphorism plays an important role in the development of aphorism as a separate branch of knowledge. The article presents an overview of the development of interpretations of the aphorism in European philosophical, literary, folklore and scientific processes during the last more than two and a half millennia.

The purpose of the research is to outline the main directions of studying the aphorism in empirical and theoretical aspects from proto-scientific knowledge to actual scientific understanding.

Empirical understandings not only determined the development of protoscientific directions of studying aphorism, but also predetermined the formation of its own scientific understanding. The theoretical aspect of studying aphorism is divided into four main approaches: literary, philosophical and scientific, folklore and linguistic. The most significant in the diachronic plan is the philosophical and scientific approach, in the synchronic plan is the literary approach, in the analytical plan is the folkloristic approach, in the synthetic projection is the linguistic approach. The study of the linguistic nature of aphorism unites all other scientific approaches, since it is based on its understanding as a single-phrase text with generalized content, which is relevant for philosophy, literature, folklore, speech practice.

The study was funded by the State Program of Scientific Research 2021–2025 (scientific project “Belarusian idioms, paremias, aphorisms in the context of European languages and cultures (synchronic and diachronic aspects)”, no. 20211335).

Keywords: aphorism, empirical aspect, theoretical aspect, philosophy, science, literary studies, folkloristics, linguistics.

For citation: Ivanov E. E. Main directions of aphorism research (empirical and theoretical aspects). *Proceedings of BSTU, issue 4, Print- and Mediatechnologies*, 2024, no. 2 (285), pp. 116–127 (In Belarussian).

DOI: 10.52065/2520-6729-2024-285-16.

Уводзіны. Пры акрэсленні межаў і глыбіні ўласна навуковых ведаў аб афарызме заўсёды звярталася ўвага на яго эмпірычны разумеі. Так, пры вызначэнні жанравых характарыстык афарызма як літаратурнага твора (выслоўя) акадэмік Федарэнка М. Т. задае заканамернае пытанне, «когда вошёл афоризм в литературу, новое ли это понятие или давно известное» [1, с. 12].

Вядома, што з антычных часоў і да канца XIII ст. слова *афарызм* ужывалася і разумелася пераважна ў медыцынскім сэнсе, дзякуючы выкарыстанню як назвы трактата «Παραγγελίας καὶ Αφορισμοῦ» старажытнагрэчаскага лекара Гіпакрата (каля 460–380 да н. э.), а таксама папулярызаванай гэтай працы сярэднявечнай медыцынскай школай у італьянскім Салерна, росквіт якой адбыўся ў X–XIII стст. «В последующие века афоризмы стали встречаться в ряде стран и разных науках, особенно в тех, в которых долго отсутствовали методологические и практические обоснования: в юриспруденции, философии, политике, естественных науках» [1, с. 13].

У часы эпохі Адраджэння афарызм пачаў шырока выкарыстоўвацца і ў сферы мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Росквіт афарызма як літаратурнага жанра, як вядома, прыпаў на канец XVII–XVIII ст., а таксама на канец XIX – пачатак XX ст. На гэтай падставе нярэдка мяркуецца, што слова *афарызм* «с начала XIX века и по настоящее время употребляется исключительно в литературном смысле» [1, с. 15]. Аднак, як можна бачыць у розных па змесце сучасных пісьмовых крыніцах на розных мовах, разуменне афарызма зусім не абмяжоўваецца сферай літаратуры (мастацкай ці публіцыстычнай).

Так, у сучаснай беларускай мове паняцце афарызма актуальна як у галіне мастацкай літаратуры (параўн., «Афарыстычныя выслоўі беларускіх пісьменнікаў» (2012) Н. В. Гаўрош і Н. М. Нямковіч), так і ў прыродазнаўча-навуковым сэнсе, пра што яскрава сведчыць выданне «Вечна новыя старыя ісціны: зборнік выразаў айчынных і замежных вучоных аб зямлі, прыродзе, раслінах і жывёлах» (1993).

У сучаснай польскай мове слова *aforyzm* выкарыстоўваецца для абазначэння не толькі літаратурнага твораў (мастацкіх, публіцыстычных, літаратурна-філасофскіх), напрыклад «Aleksander Świętochowski. Aforysmy» (1979), «Stanisław Brzozowski. Aforysmy» (1979), «Maria Dąbrowska. Aforysmy» (1989) і інш. (што выдаваліся ў серыі «Biblioteczka aforystów»), але і тэкстаў палітычнага зместу, напрыклад «Władysław Stankiewicz. Aforyzmy i litanie polityczne» (2015). У першай палове XX ст. тэрмін *aforyzm* яшчэ стала ўжывацца ў польскай мове ў адным са сваіх класічных разуменняў – у сферы медыцыны. Так, «Polska Gazeta Lekarska» прысвяціла цалкам свой выпуск

(1937, nr. 36) прамове В. Зямбіцкага «*Aforyzm Vita brevis ars longa* i jego autor: wykład wygłoszony w czasie uroczystego otwarcia Domu Lekarskiego we Lwowie, dnia 9 maja 1937 r.»

У англійскай мове пры абазначэнні літаратурнага жанру афарызмаў разам з *aphorisms* часта ўжываецца *maxims*, што абумоўлена гістарычна, паколькі так у даўнія часы называўся шырока вядомы рукапісны помнік старажытнай гнамічнай паэзіі «Old English gnomic poetry. Maxims I, A, B and C. Maxims II» (с. 1000?).

У сучаснай рускай літаратурнай мове слова *афоризм* (і адпаведнае паняцце) шырока выкарыстоўваецца ў розных дыскурсах і сферах камунікацыі, дзе набывае адпаведны змест – навуковы, юрыдычны, палітычны, філасофскі, дыдактычны, публіцыстычны, мастацкі, фальклорны, паўсядзённа-моўны і інш.

Актуальным у гэтай сувязі з’яўляецца вызначэнне асноўных аспектаў эмпірычнага разумення афарызма і тэарэтычнага вывучэння яго як прадмета розных навуковых дысцыплін.

Мэта даследавання – акрэсліць асноўныя напрамкі вывучэння афарызма ў эмпірычным і тэарэтычным аспектах ад протанавуковых ведаў да ўласна навуковага асэнсавання.

Асноўная частка.

1. Эмпірычныя падыходы да вывучэння афарызма. Эмпірычнае разуменне афарызма як вербальнага сродку абагульнення рэчаіснасці ў форме фразы (фразавага тэксту) – гэта яго асэнсаванне носбітамі мовы ў рамках той ці іншай разнавіднасці дыскурсу, сферы маўленчай камунікацыі, што выкарыстоўваецца ў асобнай сацыяльнай ці культурнай практыцы, пэўнай галіне ведаў (у тым ліку навуковых).

Эмпірычнае разуменне афарызма характарызуецца высокай ступенню гетэрагеннасці, абумоўленай значнымі адрозненнямі ў храналогіі свайго ўзнікнення і развіцця, уплывам тых ці іншых нацыянальных (ці інтэрнацыянальных) традыцый, рознага кшталту культурных напрамкаў, сацыяльных працэсаў, парадыгм навуковых ведаў, асобных лінгвакультур і г. д.

Устаноўлена, што існуе дзевяць асноўных эмпірычных разуменняў афарызма (навукова-філасофскае, літаратурна-філасофскае, рэлігійна-літаратурнае, літаратурна-мастацкае, літаратурна-публіцыстычнае, літаратурна-юрыдычнае, народна-паэтычнае, паэтыка-рытарычнае, паўсядзённа-моўнае) [2, с. 383–395]. Кожнае з названых эмпірычных разуменняў афарызма ў свой час узнікла, акрэслілася і развівалася ў рамках розных нацыянальных (ці інтэрнацыянальных) традыцый, пад уплывам разнастайных культурных напрамкаў і сацыяльных працэсаў, у межах асобных лінгвакультур і / або пэўных парадыгм навуковых ведаў. Кожнае эмпірычнае разуменне

афарызмаў грунтуецца на іх пэўных уласцівасцях і функцыях (дыферэнцыяльных адзнаках), характэрных для рэалізацыі афарызма як вербальнага сродку ў рамках дадзенай сацыяльнай ці культурнай практыкі, вобласці ведаў, лінгвакультуры і г. д.

Розныя эмпірычныя разуменні афарызма можна разглядаць у якасці аспектаў яго агульнай эмпірычнай кваліфікацыі. Увядзенне ў навуковы зваротак паняцця эмпірычнай кваліфікацыі афарызма і яе дыферэнцыяцыі па аспектах (адпаведных эмпірычных разуменнях) на падставе адрозненняў у выкарыстанні і ўласцівасцях афарызма ў розных тыпах дыскурсу і асобных сферах маўленчай камунікацыі дазваляе не толькі аб'ектыўна сістэматызаваць афарыстычныя адзінкі як маўленчы жанр (афарызмы навуковыя, філасофскія, літаратурныя, публіцыстычныя, юрыдычныя, фальклорныя і інш.), але і дакладна размежаваць навуковыя напрамкі вывучэння афарызма. Можна сцвярджаць, што падыходы да навуковых даследаванняў афарызма вынікаюць з тых ці іншых яго эмпірычных разуменняў.

Метадалагічнай асновай фармавання навуковага погляду на афарызм паслужыла агульнае для ўсіх яго эмпірычных разуменняў уяўленне аб сціслым, закончаным, абагульненым выказванні (выслоўі). Такое ўяўленне склалася яшчэ ў антычнасці, калі ст.-грэч. ἀφορισμός, як вядома, азначала лаканічны, фрагментарны стыль маўлення, а таксама спецыфічнае па моўнай форме і лагічнай структуры выслоўе [1, с. 12–13].

Можна вылучыць чатыры **асноўныя падыходы да даследавання афарызма**, якія склаліся ў свой час у розных нацыянальных адгалінаваннях навуковай думкі на падставе адпаведных яго эмпірычных разуменняў, – гэта **фалькларыстычны** (як спосаб захавання жыццёвага вопыту і ведаў у форме народных выслоўяў – найперш, прыказак), **філасофска-навуковы** (як спосаб адлюстравання думкі ў форме адасобленых абстрактных сужэнняў), **літаратуразнаўчы** (як спосаб індывідуальна-эстэтычнага асэнсавання свету ў форме літаратурных выслоўяў) і **мовазнаўчы** (як спосаб паведамлення аб рэчаіснасці ў форме абагульнена-ўніверсальных па сваім змесце свабодных выказванняў, маўленчых формул ці ўстойлівых фраз).

Акрамя гэтага, у імпліцытным выглядзе (без выкарыстання тэрміна *афарызм*) абагульнення па змесце выслоўі здаўна былі адным з прадметаў вывучэння рыторыкі, што дазваляе казаць яшчэ пра адзін падыход – **рытарычны**, які так і не аформіўся ў асобную галіну ведаў аб афарызме, але адыграў пэўную ролю ў яго вывучэнні як спосаб пабудовы думкі і як вербальнага сродку красамоўнага маўлення.

2. Протанавуковы перыяд тэарэтычнага вывучэння афарызма. Усе акрэсленыя падыходы да вывучэння афарызмаў характарызуюцца ў сваім развіцці працяглым протанавуковым перыядам, падчас якога назапашваліся веды аб асаблівасцях іх моўнай формы, зместу, функцый, ужывання ў розных відах пісьмовых тэкстаў і ў вусным маўленні.

Так, у галіне філасофіі і навукі афарызмы яшчэ з антычных часоў асэнсоўваліся не толькі як адзін з прадуктыўных сродкаў выкладання навукавай і філасофскай думкі, але і як адна з форм спараджэння і захавання ведаў. Менавіта ў форме афарызмаў дайшла да нас уся даантычная філасофія VII–VI стст. да н. э., так званая «гнамічная проза перадфіласофскай традыцыі» Старажытнай Грэцыі [3].

У Новы час афарызм упершыню мэтанакіравана выкарыстаў Ф. Бэкан у “*Novum Organum*” (1620) і іншых філасофскіх працах. Напрыклад, апошні раздзел III часткі VIII кнігі яго трактата “*De Dignitate et Augmentis Scientiarum*” (1623) мае назву “*Exemplum Tractatus de Justitia Universalis, five de Fontibus Juris, in uno Titulo, per Aphorismos*” («Узор трактата пра ўсеагульную справядлівасць, ці Пра крыніцы права, у адной частцы, у форме афарызмаў») і складаецца з XCVII афарызмаў памерам ад аднаго да дзесяці сказаў.

Многія еўрапейскія філасофы звярталіся да афарызмаў як формы выкладання сваіх думак і як назваў сваіх прац, напрыклад “*Aphorismen*” Йенскага перыяду 1801–1807 гг. (1842) і Берлінскага перыяду 1818–1831 гг. (1844) Г. В. Ф. Гегеля, “*Aphorismen zur Lebensweisheit*” (1851) А. Шопенгаўэра, “*Aphorisms. The Moralist and Politician, or Many Things in Few Word*” (1865) Дж. Рамсэя, “*Jenseits von gut und böse*” (1886) Ф. Ніцшэ (гл. раздзел “*Aphorismen und Intermedien*”), “*Logisch-philosophische Abhandlung*” (1921) Л. Бітгенштэйна і інш.

З канца XVIII да пачатку XX ст. афарызмы шырока выкарыстоўваліся ў галіне прыродазнаўчых і гуманітарных навук, напрыклад у хіміі “*Aphorismen aus der chemischen Physiologie der Pflanzen*” (1794) А. фон Гумбальта, медыцыне «Афоризмы, или Главные основания физиологии, патологии и терапии» (у перакладзе з французскай мовы, 1824) Ф. Ж. В. Брусэ, гісторыі «Афоризмы и мысли об истории» (1891–1911) В. В. Ключэўскага і да т. п. Афарызмамі называліся і лінгвістычныя працы, найбольш вядомай з якіх (на славянскіх мовах), відаць, з’яўляецца «*Лингвистические заметки и афоризмы*» (1903) І. А. Бадуэна дэ Куртэнэ.

Філасофы і навукоўцы, якія звярталіся да афарызма як сродку выкладання думкі, не маглі не разглядаць яго яшчэ і як прадмет навукова-філасофскага асэнсавання, паколькі праблема

метамовы філасофіі і навукі заўсёды была і застаецца актуальным аб'ектам вывучэння, а выбар пэўнай метамовы (у тым ліку і афарызма як аднаго з яе кампанентаў) з'яўляецца неад'емнай часткай метадалогіі любога філасофскага ці навуковага даследавання.

Цікаваць да афарызма як формы мыслення і спецыфічнага сродку адлюстравання думкі заўсёды была дастаткова вялікай. Паказальна, што першай у Англіі друкаванай кнігай з поўнымі бібліяграфічнымі дадзенымі – пазначэннем даты і месца выдання, а таксама прозвішча выдаўца – быў зборнік філасофскіх афарызмаў “The Dictes and Sayings of the Philosophers” (1447), перавададзены ў 1877 г.

І ў цяперашні час многія навукоўцы, вельмі далёкія па сваіх прафесійных інтарэсах ад філалогіі, спрабуюць унесці сваю лепту ў тэарэтычнае асэнсаванне афарызма як спосабу і сродку маўленча-мысленчай дзейнасці. Яскравым узорам такога ўнёску з'яўляецца «Теория афористики» (1996) І. П. Шарапава, аднаго з заснавальнікаў матэматычных метадаў у геалогіі (гэта невялікая па аб'ёме праца дзякуючы сваёй назве набыла шырокую вядомасць і часта згадваецца ў філалагічных даследаваннях афарызма).

Прыказкі як народныя афарызмы пачалі вывучацца яшчэ ў Антычнасці, калі, акрамя іх фіксацыі і сістэматызацыі ў зборніках выслоўяў, некаторыя ўкладальнікі каментавалі асобныя адзінкі (паводле іх паходжання, параўнанні іх з адзінкамі з іншых моў, ужывання ў іх складзе адметных слоўных кампанентаў і інш.). Гэтая традыцыя працягнулася ў канцы Сярэднявечча і ў эпоху Адраджэння, калі складаліся першыя буйныя еўрапейскія зборнікі прыказак, і найбольш поўна рэалізавалася ў XIX ст. у многіх фундаментальных даведніках прыказак нацыянальных еўрапейскіх моў, напрыклад «Русские народные пословицы и притчи» (1848) І. Снегірова, “Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk” (1867–1880, 5 Bände) К. Ф. В. Вандэра і інш.

Літаратуразнаўчае асэнсаванне афарызма ў протанавуковы перыяд, пачынаючы з Антычнасці, абмяжоўвалася вылучэннем афарыстычных выслоўяў з літаратурных твораў і / або фіксацыяй тых выслоўяў, што сталі ўжывацца па-за межамі аўтарскіх твораў (як крылатыя цытаты), кампіляцыяй такіх выслоўяў у зборнікі і каментарыямі да асобных адзінак (паводле паходжання, параўнання з іншымі выслоўяўмі ці з прыказкамі, тлумачэння сэнсу і інш.).

Так, у Антычнасці і Сярэднявеччы найбольш вядомымі зборнікамі выслоўяў з пісьмовых тэкстаў былі “Menandri sententiae” Менаандра (IV–III да н. э.) і “Ἀνθολόγιον ἢ Ἐκλογὴν ἀποφθεγμάτων” (“Florilegium”) Стабея (V н. э.),

а ў Новы час – “Adagia” (1500–1536) Эразма Ратэрдамскага.

З развіццём літаратурнага жанру афарызма ў XVII ст., пачынаючы са знакамітага “*Oraculo Manuali, y Arte de Prudencia. Sacada de los Aforismos Quese Discurre En las obras de Lorenzo Gracian*” (1647) Б. Грасіяна, пісьменнікі-афарысты не толькі ствараюць афарызмы, але і асэнсоўваюць асаблівасці формы, зместу і ролі афарызма ў літаратуры ці публіцыстыцы (звычайна ў форме рэфлексіі, прадметам якой выступала або ўласная творчасць як афарыста, або яго роздумы аб прызначэнні жанру выслоўяў і іх месца ў літаратуры).

Трэба заўважыць, што абагульненныя па змесце выслоўі яшчэ з антычных часоў разглядаліся ў паэтыках разам з іншымі сродкамі мастацкай выразнасці, хоць і не вылучаліся ў асобны аб'ект і не называліся афарызмамі. Якасці, уласцівыя афарыстычным выслоўям, падрабязна інтэрпрэтуюцца ў «Паэтыцы» Арыстоцеля (384–322 да н. э.) і іншых антычных і сярэднявечных паэтыках, а ў Новы час грунтоўна аналізуюцца ў трактате “*Arte de ingenio, tratado de agudeza* (Agydeza y arte de ingenio)” (1648) Б. Грасіяна.

Блізкім да літаратуразнаўчага падыходу ў вывучэнні афарызмаў заўжды быў іх разгляд як прадмета рыторыкі. Галоўнай асаблівасцю рытарычнага асэнсавання афарызмаў быў яго імпліцытны характар з метамоўнага пункту гледжання (тэрмін *афарызм* часта або зусім не ўжываўся, або замяняўся блізкімі тэрмінамі: *выслоўе, сентэнцыя, гнома, максіма* і інш.).

Так, у самым вялікім антычным трактате па тэорыі красамоўства “*Institutionis oratoriae libri duodecim*” Квінтыліяна (каля 35 – пасля 96 н. э.) афарызму, пазначанаму як лац. *sententia* ці грэч. γνῶμη (*gnoma*), была прысвечана асобная частка (Liber VIII, Caput V). Абагульненныя па змесце выслоўі розных тыпаў разглядаюцца ў знакамітай працы «Рыторыка» Арыстоцеля (384–322 да н. э.), у іншых антычных рыторыках і іх шматлікіх сярэднявечных кампіляцыях, у рыторыках Новага часу.

Таксама шмат увагі афарызмам імпліцытна надаецца ў трактате М. В. Ламаносава «Краткое руководство к красноречию: книга первая, в которой содержится риторика показывающая общие правила обоого красноречия, то есть оратории и поэзии» (1748), дзе, па нашых падліках, налічваецца больш за 450 афарыстычных выслоўяў розных тыпаў (прыказак, прамых ці ўскосных цытат са старажытных аўтараў, а таксама з яго ўласных твораў, суджэнняў здаровага сэнсу, індывідуальна-аўтарскіх выслоўяў і інш.), якія шырока выкарыстоўваюцца ў якасці ілюстрацыйнага матэрыялу, прадмета рытарычнай інтэрпрэтацыі, а таксама як адзін з моўных і рытарычных

сродкаў маўлення, да якога звяртаецца аўтар пры абагульненні ці аргументацыі сказанага.

Лінгвістычнае разуменне афарызма ў протанавуковы перыяд, з аднаго боку, не вылучалася асобна ад філасофска-навуковага, фалькларыстычнага, літаратуразнаўчага і рытарычнага, заставалася іх арганічнай часткай, паколькі, з другога боку, засноўвалася выключна на эмпірычным (паўсядзённа-моўным) разуменні сціслых абагульненых па змесце выказванняў (устойлівых фраз) як спецыфічнай разнавіднасці маўленчых (моўных) адзінак.

Можна меркаваць, што змештавыя, структурныя, функцыянальныя ўласцівасці афарызма як адзінкі маўлення і як вербальнага сродку мыслення ўсведамляліся філосафамі, навукоўцамі, фалькларыстамі, літаратарамі, рытарамі яшчэ з антычных часоў. Імпліцытна (пад назвамі *гнома*, *сентэнцыя*, *фларылегія* ці інш.) афарызм суадносіўся з выслоўем пэўнага тыпу, на падставе чаго афарызмы свядома абіраліся ў якасці вербальнага сродку для адлюстравання патрэбнага зместу пры спараджэнні філасофскіх, навуковых, літаратурных, рытарычных тэкстаў; афарызмы вылучаліся з шэрагу блізкіх адзінак з дыскурсаў розных тыпаў і тэкстаў розных жанраў; афарызмы кампіляваліся разам у разнастайных па змесце і прызначэнні зборніках; афарызмы выступалі прадметам рэфлексіі і/або апісваліся ў трактах па паэтыцы і рыторыцы і г. д.

3. Уласна навуковыя тэорыі афарызма.

З уласна навуковага пункту гледжання афарызмы як асобны аб'ект пачалі сістэматычна вывучацца толькі ў XX ст. спачатку ў межах літаратуразнаўства, пасля філасофіі і метадалогіі навукі, фалькларыстыкі і, нарэшце, мовазнаўства. Пры гэтым тэрмін *афарызм* не заўсёды эксплікаваўся, што да нядаўняга часу не дазваляла афарызмазнаўчым даследаванням аформіцца ў самастойную галіну ведаў унутры кожнага з вызначаных чатырох кірункаў навуковага апісання афарызма [4].

Пачаткам *літаратуразнаўчага вывучэння афарызма* можна лічыць працу “Deutsche Stilistik” (1906) Р. М. Маера, у якой (у § 172 “Aphorismus” і § 170 “Einteilung der Prosa”) упершыню была зроблена спроба вызначыць аб’ём паняцця афарызма і яго асноўныя ўласцівасці як спецыфічнага прадукту слоўнай творчасці. Асноўныя характарыстыкі афарызма як літаратурнага жанру былі ўпершыню абагульнены ў працы «Der Aphorismus als literarische Gattung» (1933) Ф. Маўтнера, якая аказала вялікі ўплыў на развіццё літаратурнай афарыстыкі як адгалінавання філалогіі.

Нямецкія даследчыкі зрабілі найбольш значны ўнёсак у літаратуразнаўчае вывучэнне афарызма. Так, менавіта ў Германіі пабачыла свет першая навуковая манаграфія, прысвечаная літаратурным

афарызмам, “Stil und Form der Aphorismen Lichtenbergs. Ein Baustein zur Geschichte des deutschen Aphorismus” В. А. Берэндзона (1912). У 1930-я гг. пачалі з’яўляцца маштабныя даследаванні як тэарэтычных аспектаў афарыстыкі, так і творчасці пісьменнікаў-афарыстаў, напрыклад працы “Maxime und Fragment Grenzmöglichkeiten einer Kunstform: (Zur Morphologie des Aphorismus)” (1934) А.-Х. Фінка, “Die Problematik der aphoristischen Form bei Lichtenberg, Fr. Schlegel, Novalis und Nietzsche” (1935) К. Бэсэра і інш.

Найбольш значныя працы па літаратуразнаўчай афарыстыцы былі аб’яднаны ў зборніку “Der Aphorismus: (Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung)” (1976), укладзеным Г. Нойманам, якому належыць фундаментальная праца “Ideenparadiese: (Untersuchungen zur Aphoristik bei Lichtenberg, Novalis, Friedrich Schlegel und Goethe)” (1976).

На працягу другой паловы XX ст. на нямецкай мове пабачылі свет дзясяткі грунтоўных манаграфій, прысвечаных тэарэтычным праблемам і гісторыі еўрапейскага літаратурнага афарызма, сярод якіх варта адзначыць працы Г. Фігаса (1969), В. Хофмана (1975), П. Крупкі (1976), Х. Фрыка (1984), Г. Фібэля (1985), Й. Джона (1987), П. К. Пфайфера (1990), В. Хельміха (1991), С. Федлера (1992), Ф. Шпіка (1997), В. Мідэра (1999), С. Качынскага (1999) і інш. На пачатку XXI ст. найбольшую ўвагу выклікаюць даследаванні А. Эгерта [5] і Ф. Шпіка [6–9].

Значна меншая колькасць прац належыць французскім літаратуразнаўцам, хоць яны былі ў шэрагу пачынальнікаў літаратуразнаўчай афарыстыкі на пачатку XX ст., калі была выдана першая буйная праца па тэорыі і гісторыі французскага афарызма «Maximes et portraits: évolution du genre» (1908) Л. Ляўро ў вядомай серыі «Les genres littéraires».

Яшчэ менш даследаванняў афарызма на англійскай мове, сярод якіх можна вылучыць уступны артыкул Л. П. Сміта да ўкладзенага ім зборніка “A Treasury of English Aphorisms” (1928), манаграфіі “The English Maxim to 1756” (1964) А. Х. Корні і “Maxims in old English poetry” (1999) П. Кэвіла, з найноўшых – працу Дж. Гэры “The World in a Phrase: A Brief History of the Aphorism” (2006) [10].

На рускай мове пабачылі свет працы, прысвечаныя тэорыі афарызма як літаратурнага жанру, – «Меткость слова (афористика как жанр словесного искусства)» (1975) акадэміка Федарэнкі М. Т., «Афористика» (1990) акадэміка Федарэнкі М. Т. у сааўтарстве з Л. І. Сакольскай, шэраг даследаванняў па гісторыі жанру афарызмаў у еўрапейскай літаратуры, з якіх варта адзначыць «Георг Кристоф Лихтенберг и его “Афоризмы”» (1964) Р. С. Слабодкіна,

«Ларошфуко, автор “Максим”» (1971) М. В. Разумоўскай, «Жанровые особенности афоризма в творчестве писателей-классицистов XVI века во Франции» (1996) Н. А. Музычук і інш. Трэба адзначыць, што ў літаратуразнаўстве тэрмін *афарызм* часта дублюецца ці замяшчаецца тэрмінам *выслоўе*, як у працы «Жанр стихотворного изречения в творчестве И. В. Гёте» (2009) Е. В. Бурмістравай і інш.

Гісторыя афарызма ў рускай літаратуры пачала разглядацца на матэрыяле творчасці аднаго пісьменніка ў працах «Об афористическом жанре и месте афоризмов в творчестве А. М. Горького» (1958) А. С. Пулінец [382], «Заметки об афоризмах М. Горького» (1961) Я. І. Беленькага і інш. Даследаваліся роля і месца афарызма ў творчасці К. Пруткава, А. С. Пушкіна і П. А. Вяземскага і інш. Асобна варта адзначыць працу «Афористика Л. Н. Толстого» Н. А. Карлік (2012).

На пачатку XXI ст. з’явіліся спробы агульнай рэтраспектывы развіцця рускага літаратурнага афарызма як жанру ў грунтоўных манаграфіях В. М. Кулішкінай «Русская афористика первой половины XIX века» (2003) і «Русский афоризм XIX – начала XX вв.: история жанра (от Пушкина до Розанова)» (2009).

У апошні час узрастае ўвага да тэорыі і гісторыі афарызма як літаратурнага жанру ў сучаснай польскай філалогіі. Варта адзначыць працы “Johann Wolfgang Goethe (1749–1832): metoda genetyczna i francuski aforyzm» (2012) А. Беднарчыка, “Aforyzm i fragment: kilka uwag porządkujących i różnicujących pojęcia” (2013) Й. Дамагальскага, “Aforyzm w nowoczesnej powieści – Proust i Myśliwski” (2015) А. Ярмушкевіч і інш.

Беларускі афарызм як літаратурны жанр яшчэ чакае свайго даследчыка, хоць у пачатку XXI ст. пачалі шырока вывучацца мастацкія асаблівасці афарыстычнай творчасці класікаў беларускай літаратуры – М. Багдановіча, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Гарэцкага і інш. [11, с. 68–170; 12].

У межах літаратуразнаўчага падыходу звычайна не звяжаецца на моўныя ўласцівасці афарызма, які часта разумеецца толькі як літаратурны жанр або як сродак літаратурнага (мастацкага ці публіцыстычнага) стылю. Аднак прынцып навуковай аб’ектыўнасці вымушае даследчыкаў улічваць тыя характарыстыкі афарызма, якія нельга вытлумачыць у тэрмінах тэорыі літаратуры (яго моўную прыроду), што яскрава выяўляецца ў метадалогіі асобных літаратуразнаўчых даследаванняў (у наданні ім выразна лінгвістычнай скіраванасці).

Хісткая мяжа паміж літаратуразнаўствам і мовазнаўствам уласціва даследаванням “Wesen und Form der aphoristisden Sprache und des Essays

bei Ernst Jünger” (1956) Г. Шумахера, «Стиль афоризмов Георга Кристофа Лихтенберга» (1962) Р. С. Слабодкіна, “Die Sprache des Aphorismus” (1986) К. Вэлзера, “Aforystyczny aspekt języka. Praktyki Paula Celana i Ericha Frieda” (2015) Й. Рошак і інш.

Літаратуразнаўчае вывучэнне афарызма ў найбольшай ступені зрабіла ўплыў і працягвае ўплываць на яго апісанне як лінгвістычнага аб’екта. З аднаго боку, тэарэтыка-літаратурнае асэнсаванне афарызмаў шмат у чым абмежавала іх лінгвістычнае разуменне толькі як маўленчага жанру выслоўяў у мастацкай літаратуры, публіцыстычным і рытарычным функцыянальных стылях, а з другога боку – дало багаты метадалагічны вопыт і фактычны матэрыял для мовазнаўчага апісання такога жанру ў межах мастацкага і публіцыстычнага ідыястылю, дэтэрмінавала фарміраванне аднаго з напрамкаў лінгвістычных даследаванняў афарызма – як літаратурнага тэксту і як стылістычнага сродку тэксту.

Трэба адзначыць, што лінгвістычныя погляды на афарызм у сваю чаргу паўплывалі на яго літаратуразнаўчае асэнсаванне.

Так, у тэорыі літаратуры разам з найбольш распаўсюджаным «вузкім» разуменнем афарызма (толькі як літаратурнага жанру), існуе і менш папулярнае, «шырокае» яго разуменне як любых сціслых, зместава самадастатковых і абагульненых выслоўяў, у тым ліку і прыказак [13], якое канчаткова акрэслілася ў пачатку 1960-х гг., відаць, пад уплывам атаясамлівання афарызмаў і прыказак у працах вядомых мовазнаўцаў, пачынаючы з 1930-х гг., напрыклад, «Введение в стилистику» М. А. Рыбнікавай (1937).

Паказальна ў гэтай сувязі, што ў некаторых літаратуразнаўчых даведніках афарызм вызначаецца найперш як «народная прыказка», і толькі пасля гэтага згадваецца аб ужыванні афарызмаў у творах мастацкай літаратуры [14, с. 19].

Філасофска-навуковае вывучэнне афарызма акрэслілася ў асобную галіну навуковых ведаў значна пазней за літаратуразнаўчае, толькі ў пачатку 1950-х гг. Да гэтага афарызм як форма думкі і сродак метамавы філасофіі разглядаўся разам з яго мастацкімі ці публіцыстычнымі ўласцівасцямі. Першым уласна філасофска-навуковым даследаваннем афарызма можна лічыць манаграфію “Die metaphysischen Grundlagen des aphoristischen Denkens” (1953) Л. Фусхолера. Характарыстыкі афарызма як прадмета філасофіі былі акрэслены ў працы “Studien über den Aphorismus als philosophische Form” (1957) Х. Кругера.

Паняцце афарызма ў другой палове XX ст. набыло ўсебаковае філасофска-навуковае асэнсаванне і пачало адлюстроўвацца ў энцыклапедычных даведніках па філасофіі [15].

На пачатку XXI ст. афарызм працягвае актыўна даследавацца як прадмет эпістэمالогіі (Т. В. Сазбадзян), семіётыкі (Н. Г. Дзядык), аксіёлагіі (В. М. Гангала), культуралогіі (В. Ю. Васечка), сацыялогіі (І. Я. Абдзюшэва), псіхалогіі (А. Ю. Фамін).

Асобна варта вылучыць даследаванні афарызма як аднаго са спосабаў навуковага мыслення і вербальнага сродку навуковага стылю, напрыклад, у працах польскіх даследчыкаў “Wokół naukoznawczych aforyzmów Williama Whewella” (2012) С. Замецкага, “Aforyzm w tekście naukowym” Б. Кудра (2015) і інш.

Ва ўласную навуковую галіну даследавання афарызма як формы адлюстравання і захавання дыдактычнай думкі аформіліся ў канцы XX – пачатку XXI ст. (З. Б. Цалагава А. У. Душына, Н. В. Кяргілава, К. Ф. Бабаеў і інш.).

Трэба адзначыць, што погляд на афарызм як прадмет вывучэння філасофіі і метадалогіі навукі не выключае звароту да яго моўных характарыстык, пашырае разгляд афарызма на матэрыяле адзінак не толькі маўлення (формы і зместу філасофскага ці навуковага дыскурсу), але і мовы (моўных клішэ і побытавай свядомасці), напрыклад, у “Der Aphorismus als Stilform bei Nietzsche” (1967) Х. Хентшэль-Шлётке, «Языковой афоризм как мировоззренческое отражение бытия бытийным сознанием» (1985) Т. Э. Цийтанен і інш. Гэта значна ўзбагачае вывучэнне моўнай прыроды афарызма, стварае метадалагічную і факталагічную базу для лінгвістычных даследаванняў найперш семіятычных і семантычных яго уласцівасцей, а таксама яго анталагічных і функцыянальных асаблівасцей як спецыфічнага спосабу і сродку маўлення-мысленчай дзейнасці.

Вывучэнне афарызма як прадмета фалькларыстыкі звязана перш за ўсё з даследаваннямі прыказак, якія ў другой палове XX ст. пачалі тэарэтычна асясамлівацца з афарызмамі. Так, у аўтарытэтным даведніку «Краткая литературная энциклопедия» (1962) адзначаецца, што «афоризмами являются также, как правило, пословицы и поговорки» [16].

Прыказкі пачалі кваліфікавацца ў працах па фальклору як «народныя афарызмы», пачаў шырока ўжывацца агульны тэрмін «народная афарыстыка», які «объединяет краткие народные суждения, выраженные в лаконичной отточенной форме, её ядро составляют пословицы» [17]. У фалькларыстыцы з’явілася паняцце «афарыстычны жанр», якое ў асобных аўтараў набыло даволі шырокае вызначэнне (не толькі прыказкі і іншыя народныя выслоўі, але і загадкі і г. д.). Паняцці (і тэрміны) «афарызм» і «народная афарыстыка» замацаваліся ў асобных нацыянальных адгалінаваннях вывучэння народна-паэтычнай творчасці,

напрыклад, адлюстраваны ў энцыклапедыі «Беларускі фальклор» (2005).

Свой цяперашні навуковы ўзровень вывучэння прыказкі атрымалі дзякуючы найперш працам Р.Л. Пермякова, які ў канцы 1960-х – пачатку 1970-х гг. запачаткаваў новае асэнсаванне прыказак як адной з разнавіднасцей клішыраваных тэкстаў у межах новага кірунку – «структурнай парэміялогіі», якая тэарэтычна і метадалагічна аформілася ў канцы 1980-х гг. [18]. Сам Р. Л. Пермякоў разумеў пад афарызмамі толькі бязобразныя прыказкі [19, с. 13], акрэсліўшы такім чынам у сваіх працах «вузкае» (толькі фалькларыстычнае) разуменне афарызма.

У структурнай парэміялогіі былі сфармуляваны палажэнні і атрыманы вынікі, якія пакладзены ў аснову сучаснага лінгвістычнага разумення прыказак (устойлівых афарызмаў) як самастойных моўных адзінак (разам са словамі і фразеалагізмамі).

Так, паводле Р. Л. Пермякова, «тройкакая природа пословиц требует и тройкого к ним подхода – как к явлениям языка, явлениям мысли и явлениям фольклора, тем более что названные три плана пословичных изречений в значительной степени являются автономными» [19, с. 8]. Парэміялагічны эксперымент Р. Л. Пермякова на матэрыяле рускай мовы дазволіў вызначыць мінімальную колькасць прыказак, вядомых усім носьбітам мовы. «Парэміялагічны мінімум» з’яўляецца ізаморфным паводле якасных характарыстык актыўным адзінкам лексічнай і фразеалагічнай падсістэм мовы [20].

Гэтыя палажэнні паспрыялі вылучэнню спецыяльнага адгалінавання лінгвістычных ведаў – парэміялогіі, прадметам якой з’яўляецца вывучэнне моўных уласцівасцей прыказак [21–23]. Парэміялогія як раздзел лінгвістыкі [24] мае блізкія да афарыстыкі задачы і праблемы [25] і імкліва развіваецца ў межах беларускага мовазнаўства [26].

Мовазнаўчае вывучэнне афарызма пачалося адносна нядаўна. Да XX ст. афарызм не разглядаўся ў межах мовазнаўства (адпаведна, не існавала і самога паняцця афарызма як лінгвістычнага аб’екта, і не ўжываўся тэрмін *афарызм* у лінгвістычных працах).

Разам з тым увагу мовазнаўцаў заўсёды прыцягвалі выказванні з семантыкай пазачасавага абагульнення рэчаіснасці (пераважна клішаваныя – з ліку прыказак), галоўным чынам, з пункту гледжання іх граматычнай формы, асаблівасцей змештавай будовы, а таксама асобных аспектаў іх утварэння і функцыянавання. Так, яшчэ А. А. Патабня ў канцы XIX ст. спрабаваў вытлумачыць уласцівы семантыцы прыказак феномен вобразнага абагульнення рэчаіснасці, называючы яго «сгущение мысли» [27, с. 100], што з’яўляецца

адным з найбольш вядомых метафарычных вызначэнняў зместу народных афарызмаў, якое з часам фразеалагізавалася. Сімптаматычна, што акадэмік Вінаградаў В. У. выкарыстоўваў вобразны выраз А. А. Патабні без спасылкі на аўтара і крыніцу [28, с. 38]. Такі «плагіят» можна патлумачыць тым, што з’ява канцэнтрацыі зместу ў межах выказвання была аднолькава ўласціва як народным афарызмам (прыказкам), так і літаратурным выслоўям, якія даволі часта паходзяць адзін ад аднаго [29].

Афарызм як лінгвістычны аб’ект быў эксплікаваны толькі ў 1930-х гг. у рамках стылістыкі, калі было прапанавана «шырокае» разуменне афарызма, якое ўключала не толькі маўленчыя адзінкі (выслоўі ў мастацкіх творах), але і прыказкі. Напрыклад, паводле погляду М. А. Рыбікавай, выказанага ў працы «Введение в стилистику» (1937), «пословица – тоже афоризм но в форме просторечия» [30, с. 256]. Можна меркаваць, што ў межах мовазнаўства «пашыраны» погляд на афарызмы развіўся, відаць, незалежна ад іх аналагічнага разумення ў тэорыі літаратуры [13; 14, с. 19; 16], якое не набыло ў ёй асаблівай папулярнасці, але знайшло прымяненне ў фалькларыстыцы.

Пад моцным уплывам паралельнага развіцця літаратуразнаўчых даследаванняў да сярэдзіны XX ст. афарызм разглядаўся ў мовазнаўстве толькі як літаратурны твор або элемент перш за ўсё літаратурных тэкстаў. Паказальна, што такое разуменне афарызма (якое можна вызначыць як «вузкае») з’яўляецца даволі пашыраным і ў сучаснай лінгвістыцы, а ў некаторых яе нацыянальных адгалінаваннях (напрыклад, у беларусістыцы) дамінуючым, г. зн. зафіксаваным у акадэмічным даведніку – нацыянальнай мовазнаўчай энцыклапедыі «Беларуская мова» (1994), дзякуючы поглядам А. Я. Міхневіча [31].

Можна канстатаваць, што асноўныя напрамкі сучаснага (другой паловы XX – пачатку XXI ст.) лінгвістычнага вывучэння афарызма [32] сфарміраваліся на фоне адсутнасці агульнапрынятага ў мовазнаўстве вызначэння, што лічыць афарызмам, таму яны змештава ў рознай ступені залежаць, з аднаго боку, ад сфарміраваных раней нелінгвістычных падыходаў да даследавання афарызма (найперш, літаратуразнаўчага і фалькларыстычнага), а з другога – ад шэрагу эмпірыч-

ных разуменняў афарызма як вербальнага сродку адлюстравання абагульненай думкі, якія склаліся ў розны час.

Сімптаматычна, што зварот да разгляду афарызма як моўнай адзінкі адбыўся ў межах лінгвадыдактыкі пры вывучэнні нацыянальна-культурнай семантыкі мовы як замежнай, спачатку рускай [33], а пасля і беларускай [34, с. 33–62].

Вывучэнне ўласна лінгвістычных прымет і ўласцівасцей афарызма як моўнай і маўленчай адзінкі вядзецца з пазіцыяй агульнай тэорыі мовы [35–37], супастаўляльнага мовазнаўства [38, 39], дыяхранічнай лінгвістыкі [40], а таксама ў межах нацыянальных адгалінаванняў мовазнаўства – русістыкі [41–43], беларусістыкі [44, 45], паланістыкі [46], англістыкі [47] і інш.

Заклучэнне. Аналіз афарызма як тэксту і як фразы паказаў, што эмпірычныя разуменні не толькі акрэслілі развіццё протанавуковых напрамкаў яго вывучэння, але і прадвызначылі фарміраванне ўласна навуковага асэнсавання афарыстыкі.

Эмпірычны аспект разумення афарызма прадугледжвае напрамкі навукова-філасофскі, літаратурна-філасофскі, рэлігійна-літаратурны, літаратурна-мастацкі, літаратурна-публіцыстычны, літаратурна-юрыдычны, народна-паэтычны, паэтыка-рытарычны, паўсядзённа-моўны.

Тэарэтычны аспект вывучэння афарызма размяжоўваецца на чатыры асноўныя падыходы: літаратуразнаўчы, філасофска-навуковы, фалькларыстычны, мовазнаўчы. Усе падыходы, тэарэтычныя аспекты навуковага асэнсавання афарызма шчыльна звязаныя адзін з адным. Найбольш значным у дыяхранічнай перспектыве з’яўляецца філасофска-навуковы падыход, у сінхранічным плане – літаратуразнаўчы, у аналітычным ракурсе – фалькларыстычны, у сінтэтычнай праекцыі – лінгвістычны падыход. Пры гэтым толькі адзін падыход – мовазнаўчы аб’ядноўвае ўсе астатнія, паколькі грунтуецца на аб’ектыўным разуменні формы і зместу афарызма (аднафразовага тэксту з абагульненым сэнсам).

Перспектывай даследавання з’яўляецца падрабязнае вывучэнне ўмоў фарміравання, фактараў развіцця і ўзамасувязей кожнага з тэарэтычных аспектаў навуковага асэнсавання афарызма ў праекцыі на яго моўныя ўласцівасці і асаблівасць ужывання ў розных відах і жанрах дыскурсу.

Спіс літаратуры

1. Федоренко Н. Т., Сокольская Л. И. Афористика. М.: Наука, 1990. 419 с.
2. Иванов Е. Е. Аспекты эмпирического понимания афоризма // Вестник РУДН. Сер. Теория языка. Семиотика. Семантика. 2019. Т. 10, № 2. С. 381–401.
3. Лебедев А. В. Семь мудрецов // Фрагменты ранних греческих философов. Ч. 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. М.: Наука, 1989. С. 91–94.
4. Іваноў Я. Я. Афарызм як прадмет філалогіі і аб’ект лінгвістыкі // Веснік БДУ. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. Псіхалогія. 1994. № 3. С. 61–65.

5. Egert A. Vom Wesen und Werden des deutschen Aphorismus: Essays zur Gattungsproblematik bei Lichtenberg und Nietzsche. Oldenburg: Igel Verlag Wissenschaft, 2005. 116 s.
6. Spicker F. Der deutsche Aphorismus im 20. Jahrhundert: Spiel, Bild, Erkenntnis. Tübingen: Niemeyer, 2004. XII, 1000 s.
7. Spicker F. Die Welt ist voller Sprüche. Große Aphoristiker im Porträt. Bochum: Brockmeyer, 2010. 175 s.
8. Spicker F. Kurze Geschichte des deutschen Aphorismus. Tübingen: Francke, 2007. 324 s.
9. Spicker F. Studien zum deutschen Aphorismus im 20. Jahrhundert. Tübingen: Niemeyer, 2000. 220 s.
10. Geary J. The World in a Phrase. A Brief History of the Aphorism. New York: Bloomsbury, 2006. 240 p.
11. Іваноў Я. Я. Праблемы лінгвістычнага вывучэння афарызма. Магілёў: Брама, 2003. 194 с.
12. Леванюк А. Я. Беларуская афарыстыка як нацыянальна-культурны феномен: беларускі літаратурны паэтычны афарызм. Брэст: БрДУ, 2018. 101 с.
13. Гаспаров М. Л. Афоризм // Литературный энциклопедический словарь. М.: СовЭн, 1987. С. 43.
14. Тимофеев Л. И., Венгеров Н. Краткий словарь литературоведческих терминов. 4-е изд., испр. и доп. М.: Гос. учеб.-пед. изд-во, 1963. 192 с.
15. Schalk F. Aphorismus // Historisches Wörterbuch der Philosophie. Darmstadt: Schwabe, 1971. Bd. 1. S. 437–439.
16. Афоризм // Краткая литературная энциклопедия: в 9 т. М.: СовЭн, 1962. Т. 1. С. 366.
17. Пазяк М. М. Афористика народная // Восточнославянский фольклор: словарь научной и народной терминологии. Минск: Навука і тэхніка, 1993. С. 13.
18. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. М.: Наука, 1988. 236 с.
19. Пермяков Г. Л. От поговорки до сказки (заметки по общей теории клише). М.: Наука, 1970. 240 с.
20. Иванов Е. Е. “Основной паремиологический фонд” русского языка и его соотношение с “паремиологическим минимумом” // Мир русского слова и русское слово в мире: в 7 т. София: Heron Press, 2007. Т. 2. С. 152–156.
21. Паремиология в дискурсе / под ред. О. В. Ломакиной. М.: URSS: Ленанд, 2015. 294 с.
22. Паремиология без границ / под ред. М. А. Бредиса, О. В. Ломакиной. М.: РУДН, 2020. 244 с.
23. Паремиология на перекрёстках языков и культур / под ред. Е. Е. Иванова, О. В. Ломакиной. М.: РУДН, 2021. 246 с.
24. Лепешаў І. Я. Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства. Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы, 2006. 279 с.
25. Иванов Е. Е. Белорусская паремиология и афористика в общеевропейском контексте (актуальные проблемы изучения) // Nationales und Internationales in der slawischen Phraseologie = Национальное и интернациональное в славянской фразеологии / hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. Greifswald: E.M.A.-Universität, 2013. S. 111–116.
26. Иванов Е. Е., Петрушевская Ю. А. Белорусская паремиология конца XX– начала XXI века (1991–2014 гг.): библиографический обзор // Паремиология в дискурсе / под ред. О. В. Ломакиной. М.: Ленанд, 2015. С. 252–292.
27. Потебня А. А. Из лекций по теории словесности (Басня. Пословица. Поговорка) // Теоретическая поэтика. М.: Выс. школа, 1990. С. 55–131.
28. Виноградов В. В. Язык и стиль басен Крылова // Известия АН СССР. Сер. литературы и языка. 1945. Т. 4, вып. 1. С. 24–52.
29. Іваноў Я. Я. Аб другасным спосабе дэрывацыі непрэцэдэнтных афарызмаў // Грани слова: сб. науч. ст. к 65-летию проф. В. М. Мокиенко. М., 2005. С. 463–468.
30. Рыбникова М. А. Введение в стилистику. М.: Совет. писатель, 1937. 282 с.
31. Міхневіч А. Я. Афарызмы // Беларуская мова: энцыклапедыя. Мінск: БелЭн, 1994. С. 60–61.
32. Лингвистика афоризма. Хрестоматия / сост. Е. Е. Иванов. Минск: Выш. школа, 2018. 304 с.
33. Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Лингвострановедческий план афористики // Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Рус. яз., 1976. С. 162–195.
34. Иванова С. Ф., Іваноў Я. Я., Мячкоўская Н. Б. Сацыякультурная прастора мовы (сацыяльныя і культурныя аспекты вывучэння беларускай мовы). Мінск: Веды, 1998. 112 с.
35. Іваноў Я. Я. Дыферэнцыяльныя прыметы афарызма. Магілёў: Брама, 2004. 160 с.
36. Иванов Е. Е. Лингвистика афоризма: учеб.-метод. пособие. Могилев: МГУ имени А. А. Кулешова, 2016. 156 с.
37. Береговская Э. М. Стилистика однофразового текста (на материале русского, французского, английского и немецкого языков). М.: URSS: Ленанд, 2015. 344 с.
38. Ivanov E. Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian). Prague: RSS, 2002. 136 p.

39. Гутова Л. А. Народная афористика в художественном контексте (сравнительный анализ на материалах адыгского, английского и русского языков). Нальчик: Кабардино-Балкарский ин-т гуманитар. исслед., 2009. 130 с.
40. Іваноў Я. Я. Крылатыя афарызмы ў беларускай мове: з іншамовных літаратурных і фальклорных крыніц VIII ст. да н. э. – XX ст.: тлумачальны слоўнік. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2011. 164 с.
41. Иванов Е. Е. Изучение языковой природы афоризма в русистике 1960–1980 гг. (проблемы формирования лингвистической теории афоризма). Минск: Веды, 1999. 52 с.
42. Королькова А. В. Русская афористика. М.: Флинта: Наука, 2005. 344 с.
43. Королькова А. В. Афористика в контексте русской культуры. Смоленск: СмолГУ, 2018. 226 с.
44. Іваноў Я. Я. Афарыстычныя адзінкі ў беларускай мове. Магілёў: МДУ імя А. А. Куляшова, 2017. 208 с.
45. Касцючык В. М. Беларуская афарыстыка: практыкум. Брэст: БрДУ, 2019. 114 с.
46. Trębska-Kerntopf A. Aforyzm w nauczaniu języka polskiego jako obcego. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2015. 465 s.
47. Еленевская М. Н. Структура и функции афоризма: на материале английского языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Ленинград, 1983. 190 л.

References

1. Fedorenko N. T., Sokol'skaya L. I. *Aforistika* [Aphoristics]. Moscow, Nauka Publ., 1990. 419 p. (In Russian).
2. Ivanov E. E. Aspects of empirical understanding of aphorism. *Vestnik RUDN* [RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics], 2019, vol. 10(2), pp. 381–401 (In Russian).
3. Lebedev A. V. Seven wise men. *Fragmenty rannikh grecheskikh filosofov. Ch. 1. Ot epicheskikh teokosmogoniy do vozniknoveniya atomistiki* [Fragments of early Greek philosophers. Part 1. From epic theocosmogonies to the emergence of atomism]. Moscow, Nauka Publ., 1989, pp. 91–94 (In Russian).
4. Ivanou Ya. Ya. Aphorism as a subject of philology and an object of linguistics. *Vesnik BDU* [Bulletin of BSU], series 4, Philology. Journalism. Pedagogy. Psychology, 1994, vol. 3, pp. 61–65 (In Russian).
5. Egert A. Vom Wesen und Werden des deutschen Aphorismus: *Essays zur Gattungsproblematik bei Lichtenberg und Nietzsche*. Oldenburg, Igel Verlag Wissenschaft, 2005. 116 s. (In German).
6. Spicker F. Der deutsche Aphorismus im 20. Jahrhundert: *Spiel, Bild, Erkenntnis*. Tübingen, Niemeyer, 2004. XII, 1000 s. (In German).
7. Spicker F. Die Welt ist voller Sprüche. *Große Aphoristiker im Porträt*. Bochum, Brockmeyer, 2010. 175 s. (In German).
8. Spicker F. Kurze Geschichte des deutschen Aphorismus. Tübingen, Francke, 2007. 324 s. (In German).
9. Spicker F. Studien zum deutschen Aphorismus im 20. Jahrhundert. Tübingen, Niemeyer, 2000, 220 s. (In German).
10. Geary J. The World in a Phrase. *A Brief History of the Aphorism*. New York, Bloomsbury, 2006. 240 p.
11. Ivanou Ya. Ya. *Prablemy lingvistychnaga vyvuchennya afaryzma* [Problems of linguistic study of aphorism]. Mogilev, Brama Publ., 2003. 194 p. (In Belarusian).
12. Levanyuk A. Ya. *Belaruskaya afarystyka yak natsyyanal'na-kul'turny fenomen: belaruskі litaraturny paetychny afaryzm* [Belarusian aphorism as a national and cultural phenomenon: Belarusian literary poetic aphorism]. Brest, BrDU Publ., 2018. 101 p. (In Belarusian).
13. Gasparov M. L. Aphorism. *Literaturnyy entsiklopedicheskiy slovar'* [Literary encyclopedic dictionary]. Moscow, SovEn Publ., 1987. P. 43 (In Russian).
14. Timofeev L. I., Vengerov N. *Kratkiy slovar' literaturovedcheskikh terminov* [A brief dictionary of literary terms]. Moscow, Gosudarstvennoye uchebno-pedagogicheskoye izdatel'stvo Publ., 1963, 192 p. (In Russian).
15. Schalk F. Aphorismus. *Historisches Wörterbuch der Philosophie*. Darmstadt, Schwabe, 1971. Bd. 1. S. 437–439 (In German).
16. Aphorism. *Kratkaya literaturnaya entsiklopediya* [Brief literary encyclopedia]. Moscow, SovEn Publ., 1962, vol. 1. P. 366 (In Russian).
17. Pazyak M. M. Folk aphorisms. *Vostochnoslavjanskij fol'klor* [East Slavic folklore]. Minsk, Nauka i tekhnika Publ., 1993. P. 13 (In Russian).
18. Permyakov G. L. *Osnovy strukturnoy paremiologii* [Fundamentals of structural paremiology]. Moscow, Nauka Publ., 1988, 236 p. (In Russian).
19. Permyakov G. L. *От поговорок до сказки (заметки по обшей теории клише)* [From sayings to fairy tales (notes on the general theory of clichés)]. Moscow, Nauka Publ., 1970, 240 p. (In Russian).
20. Ivanov E. E. “Basic paremiological stock” of the Russian language and its relationship with the “paremiological minimum”. *Mir russkogo slova i russkoye slovo v mire* [The World of the Russian Word and the Russian Word in the World]. Sofia, Heron Press Publ., 2007, vol. 2, pp. 152–156 (In Russian).

21. *Paremiologiya v diskurse* [Paremiology in discourse] / ed. O. V. Lomakina. Moscow, URSS Publ.: Lenand Publ., 2015. 294 p. (In Russian).
22. *Paremiologiya bez granits* [Paremiology without borders] / ed. M. A. Bredis, O. V. Lomakina. Moscow, RUDN Publ., 2020. 244 p. (In Russian).
23. *Paremiologiya na perekrestkax yazykov i kul'tur* [Paremiology at the crossroads of languages and cultures] / ed. E. E. Ivanov, O. V. Lomakina. Moscow, RUDN Publ., 2021. 246 p. (In Russian).
24. Lepeshau I. Ya. *Paremiyalogiya yak asobny razdel movaznaustva* [Paremiology as a separate branch of linguistics]. Grodna, GrDU Publ., 2006. 279 p. (In Belarusian).
25. Ivanov E. E. Belarusian paremiology and aphorism in the pan-European context (current problems of study). *Nationales und Internationales in der slawischen Praseologie = Natsional'noye i internatsional'noye v slavyanskoy frazeologii* [National and international in Slavic phraseology] / hrsg. H. Walter, V. M. Mokienko. Greifswald, E. M. A.-Universität, 2013, pp. 111–116 (In Russian).
26. Ivanov E. E., Petrushevskaya Yu. A. Belarusian paremiology of the late 20th – early 21st centuries (1991–2014). *Paremiologiya v diskurse* [Paremiology in discourse] / ed. O. V. Lomakina. Moscow, Lenand Publ., 2015, pp. 252–292 (In Russian).
27. Potebnya A. A. From lectures on the theory of literature (Fable. Proverb. Saying). *Teoreticheskaya poetika* [Theoretical poetics]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1990, pp. 55–131 (In Russian).
28. Vinogradov V. V. Language and style of Krylov's fables. *Izvestiya AN SSSR* [Proceedings of the USSR Academy of Sciences. Series of Literature and Language], 1945, vol. 4, issue 1, pp. 24–52 (In Russian).
29. Ivanov Ya. Ya. On the secondary method of derivation of unprecedented aphorisms. *Edges of the word: coll. science articles for the 65th anniversary of Prof. V. M. Mokienko*. Moscow, Elpis Publ., 2005, pp. 463–468 (In Belarusian).
30. Rybnikova M. A. *Vvedeniye v stilistiku* [Introduction to stylistics]. Moscow, Sovetskiy pisatel' Publ., 1937. 282 p. (In Russian).
31. Mikhnevich A. Ya. *Afaryzms. Belaruskaya mova* [Belarusian language]. Minsk, BelEn Publ., 1994, pp. 60–61 (In Belarusian).
32. *Lingvistika aforizma. Khrestomatiya* [Linguistics of aphorism. Reader] / comp. by E. E. Ivanov. Minsk, Vyshe'yshaya shkola Publ., 2018. 304 p. (In Russian).
33. Vereshchagin E. M., Kostomarov V. G. Linguistic and cultural plan of aphorism. *Yazyk i kul'tura: lingvostranovedeniye v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo* [Language and culture: linguistic and cultural studies in teaching Russian as a foreign language]. Moscow, Russkiy yazyk Publ., 1976, pp. 162–195 (In Russian).
34. Ivanova S. F., Ivanou Ya. Ya., Myachkouskaya N. B. *Satsyyakul'turnaya prastora movy (satsyyal'nyya i kul'turnyya aspekty vyvuchennyya belaruskay movy)* [Sociocultural space of the language (social and cultural aspects of learning the Belarusian language)]. Minsk, Vedy Publ., 1998. 112 p. (In Belarusian).
35. Ivanou Ya. Ya. *Dyferentsyyal'nyya prymety afaryzma* [Differential signs of aphorism]. Mogilev, Brama Publ., 2004. 160 p. (In Belarusian).
36. Ivanov E. E. *Lingvistika aforizma* [Linguistics of aphorism]. Mogilev, MGU imeni A. A. Kuleshova Publ., 2016. 156 p. (In Russian).
37. Beregovskaya E. M. *Stilistika odnofrazovogo teksta (na materiale russkogo, frantsuzskogo, angliyskogo i nemetskogo yazykov)* [Stylistics of a one-phrase text (based on the material of Russian, French, English and German languages)]. Moscow, URSS Publ.: Lenand Publ., 2015. 344 p. (In Russian).
38. Ivanov E. *Paremiological Minimum and Basic Paremiological Stock (Belarusian and Russian)*. Prague, RSS Publ., 2002. 136 p.
39. Gutova L. A. *Narodnaya aforistika v khudozhestvennom kontekste (sravnitel'nyy analiz na materialakh adygske, angliyskogo i russkogo yazykov)* [Folk aphorism in an artistic context (comparative analysis based on materials from the Adyghe, English and Russian languages)]. Nalchik, Kabardino-Balkarskiy institute gumanitarnykh issledovaniy Publ., 2009, 130 p. (In Russian).
40. Ivanou Ya. Ya. *Krylatyya afaryzmy u belaruskay move: z inshamounykh litaraturnykh i fal'klornykh krynits VIII stagoddzya da n. e. – XX st.* [Winged aphorisms in the Belarusian language: from foreign literary and folklore sources of the 8th century BC – 20th century]. Mogilev, MGU imeni A. A. Kuleshova Publ., 2011. 164 p. (In Belarusian).
41. Ivanov E. E. *Izucheniye yazykovoy prirody aforizma v rusistike 1960–1980 gg. (problemy formirovaniya lingvisticheskoy teorii aforizma)* [Study of the linguistic nature of aphorism in Russian studies 1960–1980 (problems of forming a linguistic theory of aphorism)]. Minsk, Vedy Publ., 1999. 52 p. (In Russian).
42. Korol'kova A. V. *Russkaya aforistika* [Russian aphoristics]. Moscow, Flinta Publ.: Nauka Publ., 2005. 344 p. (In Russian).

43. Korol'kova A. V. *Aforistika v kontekste russkoy kul'tury* [Aphorisms in the context of Russian culture]. Smolensk, SGU Publ., 2018. 226 p. (In Russian).
44. Ivanou Ya. Ya. *Afarystychnyya adzinki u belaruskay move* [Aphoristic units in the Belarusian language]. Mogilev, MGU imeni A. A. Kuleshova Publ., 2017. 208 p. (In Belarusian).
45. Kascyuchyk V. M. *Belaruskaya afarystyka* [Belarusian aphoristics]. Brest, BrDU Publ., 2019. 114 p. (In Belarusian).
46. Trębska-Kerntopf A. *Aforyzm w nauczaniu języka polskiego jako obcego*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej Publ., 2015. 465 s. (In Polish).
47. Elenevskaya M. N. *Struktura i funktsii aforizma: na materiale angliyskogo yazyka. Dissertatsiya kandidata filologicheskikh nauk* [Structure and functions of an aphorism: on the material of the English language. Dissertation PhD (Filology)]. Leningrad, 1983. 190 p. (In Russian).

Інфармацыя пра аўтара

Іваноў Яўген Яўгенавіч – доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры тэарэтычнай і прыкладной лінгвістыкі. Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова (212022, г. Магілёў, вул. Касманаўтаў, 1, Рэспубліка Беларусь). E-mail: ivanov_ee@msu.by

Information about the author

Ivanou Yauhen Yauhenavich – DSc (Philology), Professor, Head of the Department of Theoretical and Applied Linguistics. Mogilev State A. Kuleshov University (1, Kosmonavtov str., 212022, Mogilev, Republic of Belarus). E-mail: ivanov_ee@msu.by

Пасмуніў 24.04.2024